

6

8

7

Amsterdamse nevels

Drie Latijnse gedichten van Casparus Barlaeus

VINCENT HUNINK *Er zijn enkele bijzondere Latijnse gedichten bewaard gebleven van de grote zeventiende-eeuwse geleerde en dichter Casparus Barlaeus. Daarin vergelijkt hij de nevels van het herfstige Amsterdam met de nevels in zijn eigen hart en hoofd.*

← Afbeelding 1

Amsterdam in de mist, *mist over de Groenburgwal*, foto van Joop van Bilsen, 1961, Fotocollectie Anefo.

In het jaar 1647 heerste in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een opgeluchte stemming. De eindeloos durende oorlog met Spanje (1566-1648) was na bijna tachtig jaar zo goed als voorbij. Er gold een wapenstilstand sinds 1646 en vredesonderhandelingen waren in volle gang. Eindelijk vrede.

Maar voor de Amsterdamse geleerde Caspar van Baerle (12 februari 1584 – 14 januari 1648), beter bekend onder zijn gelatineerde naam Casparus Barlaeus, was 1647 een absoluut rampjaar. Op 21 mei was zijn oude vriend Pieter Corneliszoon Hooft overleden, wat hem een enorme klap gaf. Erger nog, hij zonk al snel weg in een diepe melancholie. We zouden tegenwoordig spreken van een depressieve episode of eenvoudigweg van depressie. Het was al de vierde keer in Barlaeus' leven dat hem deze vreselijke aandoening trof. Het zou tevens de laatste keer zijn.

Wanen

In een boeiende Engelstalige studie uit 1976 heeft F.F. Blok de geestelijke gezondheid van Barlaeus uitvoerig beschreven. Begin 1648 was hij zo'n tien jaar vrij geweest van depressieve klachten.¹ Maar in die voorgaande episode (1637-1638), en in de twee voorgaande (in 1623 en 1632), had hij het flink te pakken gehad.² Volgens Blok leed Barlaeus onder meer aan ernstige, verwarrende, uiterst zeldzame wanen. In een hoofdstuk met de passende naam *Chimaeras* roept hij een beeld op van een man die tijdens zo'n depressie de illusie heeft dat hij van stro is en dus niet te dicht bij het vuur mag komen. Of van boter, waardoor acuut smeltingsgevaar dreigt. Of van glas, zodat hij nergens tegenaan kan leunen en eigenlijk niet eens mag gaan zitten. Het klinkt misschien grappig, maar moet voor de betrokkene en zijn naasten een absolute nachtmerrie zijn geweest.

Alles was misschien des te erger omdat Barlaeus een gewaardeerd theoloog, filosoof, schrijver en dichter was. Als professor aan het *Athenaeum Illustre* te Amsterdam, de voorloper van de universiteit, had hij sinds 1632 een vooraanstaande positie in de stad en was hij in zekere zin een publieke figuur. In de openbaarheid speelde hij al langer een rol, maar in de jaren voor 1632 was dat vooral in Leiden, waar hij enige tijd hoogleraar logica was geweest (1617-1619) en onder meer verwickeld was geraakt in roerige theologische disputen. Ook Leiden was echter niet zijn vaderstad. Dat was Antwerpen, waar zijn ouders uit waren weggevlucht toen de Spanjaarden die stad innamen in 1586.

Of Barlaeus' depressie van 1647 ook met wanen gepaard ging is niet zeker. Afgezien van enkele brieven zijn er geen documenten uit die periode bewaard. Het lijkt erop dat Barlaeus zich helemaal terugtrok in zijn eigen huis en maandenlang niet buiten kwam en alle contacten met vrienden vermeed.

Afbeelding 2

Portret van Casparus Barlaeus, druk van Theodor Matham, naar een tekening van Jakob Johann von Sandrart (1655-1698), Universitaire Bibliotheken Leiden.

Pas zes maanden na Hooft's dood komt er een eerste levenstecken van Barlaeus, uitgerekend in de sombere maand november. In een (niet bewaarde) brief aan een vriend in Den Haag moet hij, blijkens het antwoord, hebben verteld over zijn maandenlange strijd tegen de 'verborgen vijand'.

Ook aan zijn vriend Constantijn Huygens schrijft hij in dezelfde periode over zijn ziekte. In zijn in het Latijn geschreven brief van 22 november³ grijpt hij vooral naar beelden en indirecte beschrijvingen omdat hij zijn ziekte niet bij naam wil noemen. Zijn aandoening heeft hem tot stilzwijgen veroordeeld, schrijft hij, hij is een mens zonder gevoel geweest en een Morpheus, een bedenker van allerlei holle illusies. Zijn aandoening heeft hem geestelijk blind, passief en dadeloos gemaakt, ja, een stuk hout, een onbeweeglijke steen. Lang was hij de slaaf van een afschuwelijke Meesteres, namelijk 'Phantasia', die hem erger heeft geteisterd dan Turken omgaan met gevangen christenen. Maar, gaat de brief verder, nu gaat het eindelijk beter en opent hij zijn ogen na een lange slaap, en herkent hij ook zijn vrienden weer. Elke dag bevrijdt hij zich een beetje meer uit de greep van Phantasia. Tot slot roept hij Huygens op om hem te helpen door hem iets opbeurends te schrijven.

Afbeelding 3

Portret van Constantijn Huygens door Caspar Netscher, olie op paneel, 1672, Rijksmuseum Amsterdam.

De verwijzingen naar hout en steen en naar de ellendige Phantasia doen vrezen dat Barlaeus opnieuw aan de vreselijkste wanen heeft geleden. Maar helemaal duidelijk is het medische beeld niet.

Huygens beantwoordde de brief op 4 december, eveneens in het Latijn.⁴ In soms cryptische bewoordingen reageert hij op het nieuws van Barlaeus' herstel. Uiteraard is hij daarover verheugd, zoveel spreekt direct uit zijn schrijven. Als vrolijk stemmend element meldt hij dat hij een bundeltje gedichten in het Nederlands gaat publiceren, waarvoor Barlaeus wellicht een inleiding wil schrijven. Zijn brief eindigt met een oproep aan Barlaeus om de deur naar zijn nare geestesaandoening stevig dicht te houden.

Mist

De brief van Huygens lijkt Barlaeus buitengewoon goed te hebben gedaan. Als reactie schrijft hij op 14 december 1647 zelfs een bijzonder Latijns gedichtje in elegische disticha. Daaruit blijken zijn nieuwe levensenergie en inspiratie.

In nebulas Amstelodamenses

Dum nebulis coeque diem caligine mergit
Iuppiter et purum non sinit esse iubar,
et sol ipse suos abscondit tristior ignes,
quoque micat cerni fumeus ore cupit:
a magno Iove et a Phoebos discernor, et ater
totus ab occultis expeditior nebulis.
Discutit invisas illustris epistola nubes,
dissimilemque istis vult radiare Diis.
Fumus eram tenebraeque et lurida noctis imago,
nunc sensim videor cernere posse meos.
Sic alius coelo genius nobisque; diesque
dum latet, exoritur verior ille mihi.⁵

Op de Amsterdamse nevels

Buiten heersen nevels: dichte damp van Jupiter bedekt de hele hemel, nergens mag het daglicht zuiver zijn.

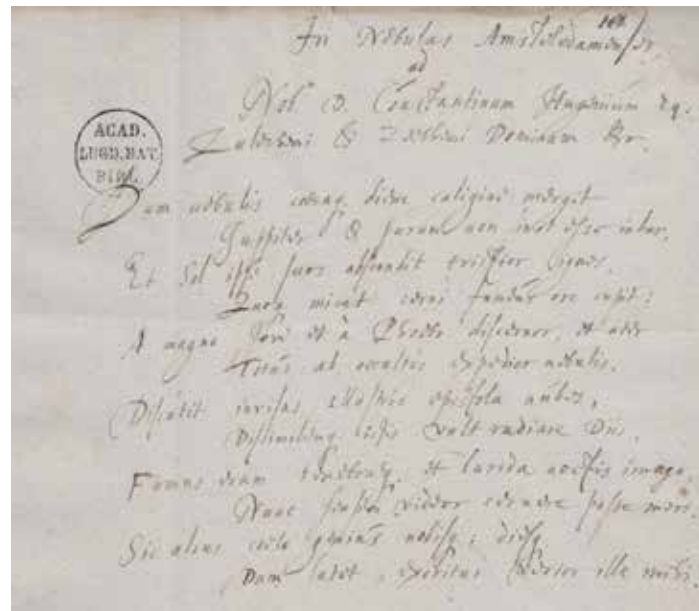
De zon is zelf bevangen door verdriet en houdt zijn vuren weg, en als hij schijnt dan is het waterig en nevelig.

Binnen ben ik niet als God en zon, maar in het zwart gekleed raak ik hier nu geheel van mijn verborgen mist bevrijd:

uw brief is mij een licht dat alle wolken, die ik haat, terstond verdrijft. Want anders dan die goden moet ik weer gaan stralen.

Rook was ik en diepe duisternis, een vale nachtschim. Nu kan ik opnieuw, geloof ik toch, mijn oude vrienden zien.

Zo is het buiten anders dan bij ons. Terwijl het daglicht nog verborgen blijft komt hier bij mij een waarder daglicht op.⁶

Afbeelding 4
Autograaf van het gedicht inc. *Dum nebulis coecaque*, in Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 181.

Op indringende wijze combineert de dichter hier de buitenwereld, met zijn novembermist, met zijn eigen binnenwereld, waar de mist juist geleidelijk uit wegtrekt. Daarbij valt op hoe hij mogelijk zinspeelt op wanen ('rook was ik en diepe duisternis'). Met veel nadruk schrijft hij dat het nu echt beter gaat, maar helemaal overtuigend werkt het gedicht nog niet. Als lezer krijg je de indruk dat Barlaeus zich al dichtend aan zijn innerlijke mist wil onttrekken. Het gedicht zelf vormt dan zijn voornaamste therapie.

Nog diezelfde dag, 14 december, schrijft hij een tweede mist-gedicht, opgedragen aan een andere vriend, ridder Joachim van Wicquefort.

In nebulas Amstelodamensium

Dum nebulis urbs nostra domos involvit et undas,
et nebulis merces abdit opaca suas;
dum nebulas inter mercator obambulat, et se
non videt et fraudes sic latuisse velit;
dum nebulis latitant Nereus Tiphisque ratesque,
nec Linceus, quo nunc naviget, ipse videt;
dum nebulae involvunt vatium commenta
[scholasque,
et titulo sapiens non sapuisse potest;
dum nebulae abscondunt aulas regesque
[ducesque,
et pax in nebulis exerit alma caput;
dum nebulas scribo nebulis nebulosior ipsis,
et nebulas inter credor amare diem;
experior nebulas animo decedere, postquam
incipio in nebulas sic satis esse dicax.⁷

Afbeelding 5
Gezicht op de Binnen-Amstel in de nevel, tekening van Willem Witsen (1870-1923), krijt op papier, Rijksmuseum, Amsterdam.

zeggen, ben je een wijze en welbespraakte, beminnelijke schrijver. Maar als ik je eigen woorden herhaal ben je een *dicax nebulo*.'

Met die laatste wending herneemt Huygens Barlaeus' woord *dicax* 'met een grote mond' en breidt het listig uit met nóg een *nebula*-woord, te weten *nebulo*, wat zoiets betekent als 'windbuil' of 'schurk'. Zijn gedichtje is geen literair hoogstandje, zoals de Barlaeus-gedichten, maar een grap op niveau tussen geleerde vrienden. Een knipoog.

Op zijn beurt laat Barlaeus zich niet onbetuigd na Huygens' plagerijtje. Ter afronding van de mist-gedichten komt hij nog eenmaal kort op het thema terug in een gedicht van 1 januari 1648.

*Alludis nebulis, praeduro nomine, et illud
quod facis, aetherea mollius est nebula.
Scilicet a facili iocus hic procedit amico
et sic nectar habent aspera verba suum.
Quae mea sunt possent hosti placuisse loquenti,
at tua plus possunt perplacuisse mihi.¹⁰*

*U zinspeelt op mijn nevels. Dat klinkt hard,
heel hard. Maar wat u doet is toch veel zachter
dan een nevel die uit damp bestaat.*

*Het grapje immers is afkomstig van een
vriend die mij begrijpt, en zo drupt nectar
van die nare bitterharde woorden.*

*Taal van mij? Die kon een vijand prima
overnemen. Maar niet Taal van ú:
die is het allermooiste wat ik ken.*

Barlaeus neemt dus geen aanstoot aan de harde woorden *dicax nebulo*, die toch gemakkelijk verkeerd hadden kunnen vallen. Hij lijkt een tikje gepikeerd maar zet zich over zijn ergernis heen: woorden van Huygens zijn altijd goed bedoeld, een grapje moet kunnen. Regel vijf in het Latijn is misschien nog wat stekelig in de voorzichtige vergelijking van Huygens met een eventuele vijand, maar Barlaeus is zo verstandig om niet door te gaan met verder steekspel. Hij eindigt juist verrassend direct en complimenteuz: Huygens' woorden kunnen hem buitengewoon behagen.

Het zesregelige gedicht is voorzien van een soort *PS* met een passende nieuwjaarswens voor 1648, uiteraard in een distichon. Daarbij geeft Barlaeus voor de pentameter twee varianten, waaruit Huygens blijkbaar zelf mag kiezen.

Op de nevels van de Amsterdammers

*Terwijl in nevels onze stad haar huizen
hult, alsook haar water, en in 't duister
al haar waren aan het zicht onttrekt;*

*terwijl door nevels handelaren dolen
die zichzelf niet kunnen zien en hopen
dat men ook hun zwendel niet bemerkt;*

*terwijl in nevels Nereus schuilgaat, Tiphis,
alle schepen op het water, en zelfs
Linceus niet kan zien waarheen hij vaart;*

*terwijl de nevels poëzie en scholen
dof omfloersen en de knapste koppen
even niet zo knap meer kunnen zijn;*

*terwijl de nevels hoven, koningen
en generaals verstoppen en in nevels
milde vrede nu de kop opsteekt;*

*terwijl ik nevels hier beschrijf, maar zelf
meer nevel dan die nevels ben en dicht
omneveld naar het daglicht lijk te haken:*

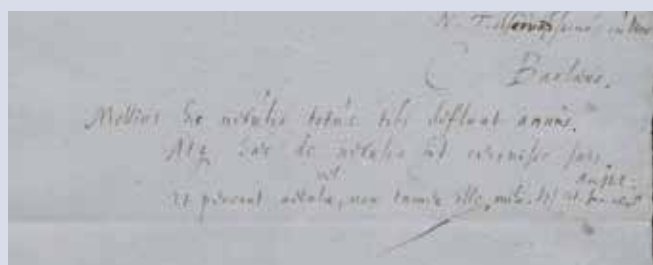
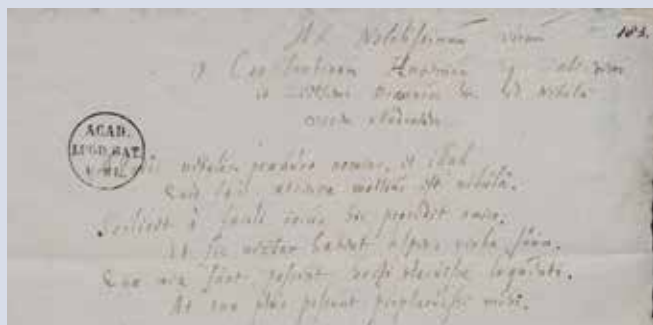
*voel ik dat de nevels uit mijn geest
verdwijnen nu ik eenmaal goed begin:
ik zet een grote mond ertegen op!*

De Amsterdamse mist in dit gedicht is dieper en bedreigender. De hele stad, inclusief water en havens, markten en scholen, wordt erin gedompeld. Als lezer word je meegenomen in de stille, sombere wereld van herfstig Amsterdam in de 17de eeuw. Ook hier contrasteert de dichter die alomvattende mist in de stad met de optrekkende nevels uit zijn hart en hoofd.

Maar je hoeft geen groot poëzielezer of mensenkenner te zijn om te zien dat ook hier het optimisme niet geheel gerechtvaardigd is. De wens lijkt eerder de vader van de gedachte: Barlaeus dicht aan het slot dat hij zelf nog altijd 'meer nevel dan die nevels' is en 'dicht omneveld'. Zijn literaire spel met die mist en nevel is zijn houvast. De reddingsboei waaraan hij zich vastklampt is dus, opnieuw, de poëzie. Deze Latijnse verzen zijn geen louter academisch vermaak en bieden meer dan alleen geleerd vertoon. Er spreekt een existentiële hoop uit, of wanhoop, die ook moderne lezers bij de keel grijpt. Dat laatste is met Latijnse verzen uit de 17de eeuw lang niet altijd het geval.

Aan de mist voorbij

Barlaeus zond zijn beide mist-gedichten aan zowel Huygens als Van Wicquefort. Beide heren reageerden op hun beurt op de toezending, elk op zijn eigen manier. Van Wicquefort stuurde een keurig bedankbriefje, waarin hij zijn vreugde kenbaar maakt en Barlaeus luchtig uitnodigt om in Den Haag te komen logeren, terwijl Huygens het gedicht beantwoordt met een kort tegengedicht.⁸ Schertsend spreekt hij hem daar aan als *nebulose poeta* ('nevelige dichter'), die 'in zijn geestelijke nevels' verzen 'over nevels' schrijft die alles-behalve 'nevelig' zijn – een opzichtig woordenspel met vier woorden over 'mist' in twee regels.⁹ Verder plaagt hij hem met een van zijn eigen woorden uit het tweede mist-gedicht: 'Als ik het mag

Mollius his nebulis totus tibi defluat annus
atque haec de nebulis sit cecinisse satis.
vel
et pereant nebulae, non tamen ille, mihi.

*Moge zachter dan de dichte nevels
heel het komend jaar voor u verlopen.
– Dat was alles over nevels. Einde!
of
– Weg voor mij, die nevels! Niet het jaar!*

Afbeelding 6

Autograaf van het gedicht inc. *Alludis nebulis*,
in Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 183.

Afbeelding 7

Autograaf van het gedicht inc. *Mollius his nebulis*,
in Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 183.

De nieuwjaarswens maakt duidelijk een einde aan de reeks gedichten over nevels. In de eerste variant geeft Barlaeus te kennen dat hij met het onderwerp nu wel klaar is. De formulering blijft echter wat clichématig en levert een wat matte versregel op. Het is goed denkbaar dat Barlaeus dat zelf ook vond en juist daarom zocht naar een puntiger, origineler slot. Dat vond hij in een uitgesproken persoonlijke wens voor zichzelf, waarbij hij niet terugblijkt, maar vooruitblijkt op het nieuwe jaar. Geen depressieve nevels meer, en wel het hele jaar tijd van leven!

Hoopvolle woorden, maar voor wie de afloop kent klinken ze als een schrijnend geval van tragische ironie. Amper twee weken nadien, op 14 januari 1648 overleed Barlaeus door een val in een put. Geen helder daglicht, geen blauwe hemel, maar opnieuw duisternis en eenzaamheid. Volgens sommigen, zowel enkele tijdgenoten als latere geleerden, is Barlaeus zelf in die put gesprongen en was zijn dood dus een zelfdoding.¹¹ Na het gedicht van 1 januari schreef hij in elk geval niets meer aan zijn vrienden. Misschien is het in de mist-gedichten opgeroepen idee van psychisch herstel niet gevolgd door een daadwerkelijke verbetering, wat dan een gevoel van intense wanhoop kan hebben veroorzaakt. De stap om zelf het leven te beëindigen is dan een kleine geweest. Hoe dan ook, Barlaeus' snelle dood, zelf gezocht of niet, maakt de lectuur van zijn Amsterdamse mistgedichten eens te meer aangrijpend.

Literatuur

Handschriften van Barlaeus' mist-gedichten: Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 181, 182, 183; geraadpleegd via *Codices Hugeniani Online*, red. André Bouwman, Mart van Duijn, Joella G. Yoder (Leiden/Boston/Singapore, 2016) <<http://primarysources.brillonline.com/browse/codices-hugeniani>> (geraadpleegd december 2025). Elk gedicht van de drie staat op een apart vel.

F.F. Blok, *Caspar Barlaeus, from the correspondence of a melancholic* (Assen/Amsterdam 1976);

J. Godderis, *Kan men een hemel klaren, even zwart als drek? Historische, psychiatrische en fenomenologisch-antropologische beschouwingen over depressie en melancholie* (Leuven 2000).

P.C. Hooft, *Brieven*, nieuwe, vermeerderde, en naar den oorspronkelijken tekst herziene uitgave met toelichting, aantekeningen, en bijlagen, IV, 1640-1647 (Leiden 1857).

Constantijn Huygens, *Gedichten. Deel 4: 1644-1652*, editie J.A. Worp, (Groningen 1894) (digitale editie via DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/huyg001ja-wo12_01/index.php)

T. Van Houdt, 'Antieke geleerdheid en eigentijdse ervaring: enkele Neolatijnse teksten over melancholie', in D. Sacré, T. Van Houdt (ed.), *Nec scire nefas. Nieuwe bijdragen over Neolatijn voor het onderwijs* (Amersfoort 2013), 141-175.

Noten

- 1 Blok (1976), 223.
- 2 Over Barlaeus' tweede depressie (in 1632) zie ook Van Houdt (2013), vooral paragraaf 2 ('Caspar Barlaeus: verslag van een depressieve prof'), p. 148-155, en tekst 5 (een brief van Barlaeus uit maart 1632), p. 167-170. Een brede historische studie naar 'melancholie' in oudere teksten is Godderis (2000). Daarin wordt Barlaeus evenwel niet genoemd.
- 3 Voor Latijnse tekst en Engelse vertaling zie Blok (1976) 126-129.
- 4 Voor Latijnse tekst en Engelse vertaling zie Blok (1976) 133-134.
- 5 Voor de Latijnse tekst zie: Hooft (1857) 327, Huygens (1894) 128 en Blok (1976) 149. Online versie: <https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG47.html> > zoek op 'nebulis'. Autograaf: Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 181. Adressering en ondertekening van het gedicht zijn in deze bijdrage weggelaten.
- 6 Ik geef geen werkvertaling maar een literaire vertaling met steeds drie jambische verzen van vijf heffingen voor elk distichon.
- 7 Voor de Latijnse tekst zie: Hooft (1857) 327-328 en Blok (1976) 150. Online: niet beschikbaar. Handgeschreven kopie (maar geen autograaf): Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 182.
- 8 Voor Latijnse tekst en Engelse vertaling van beide reacties zie Blok (1976) 151-152. Voor Huygens' tekst zie Huygens (1894) 128.

9 *O qui per mentes nebulas, nebuloze poeta, | carmina de nebulis non nebulosa facis...*

10 Voor de Latijnse tekst zie: Hooft (1857) 328, Huygens (1894) 129 en Blok (1976) 153. Online: <https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG47.html> > zoek op 'nebulis'. Autograaf: Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Hug. 37, f. 182, geraadpleegd via *Codices Hugeniani Online*: <http://primarysources.brillonline.com/browse/codices-hugeniani> (geraadpleegd december 2025).

11 Over de dood van Barlaeus en de reacties erop, zie het slothoofdstuk 'Dies ille' in Blok (1976) 155-184.